

From the history of the foreign political activity of the general governance of Turkestan in the second half of the 60's XIX century

Dilshodbek URAKOV¹

National University of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 2022

Received in revised form

10 October 2022

Accepted 25 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

Turkestan General
Government,
von Kaufman,
foreign policy,
East Turkestan,
Kashgar,
Yakubbek,
Semirechye,
Ferghana Valley.

ABSTRACT

The article deals with the activity of the Governor-General of Turkestan in foreign policy in the second half of the 60s of the XIX century, in particular, the disputes of the Governor-General of Turkestan with neighboring regions on the border issue, active interference in internal affairs, the article discusses the Central Asian khanates and attempts to influence on the situation in East Turkestan. Also, with the help of sources, the attempts of the Turkestan General Government to establish diplomatic relations with neighboring countries in the interests of the empire, evading their powers, were critically reviewed, and their impact on the socio-economic changes of the population in the territory of the General Government was analyzed.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6-pp7-14>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

XIX асрнинг 60-йиллари иккинчи ярмида Туркистон генерал-губернаторлигининг ташқи сиёсатдаги фаолияти тарихидан

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Туркистон генерал-губернаторлиги,
фон Кауфман,
ташқи сиёсат,
Шарқий Туркистон,
Қошғар,
Ёқуббек,
Еттисув,
Фарғона водийси.

Ушбу мақолада XIX аср 60-йиллари иккинчи ярмида Туркистон генерал-губернаторлигининг ташқи сиёсатдаги фаолияти, хусусан Туркистон генерал-губернаторлиги қўшни худудлар билан чегара масаласидаги тортишувлар, Ўрта Осиё хонликларининг ички ишларига фаол аралашуви, Шарқий Туркистондаги вазиятга таъсир кўрсатишга интилиши каби масалалар кўриб чиқилган. Шунингдек, Туркистон генерал-губернаторлигининг ўз

¹ DSc, Associate Professor, National University of Uzbekistan. Tashkent, Uzbekistan. E-mail: urakov.d.nuuz@gmail.com.

ваколатларидан четга чиқиб, империя манфаатлари йўлида қўшни мамлакатлар билан дипломатик алоқалар ўрнатишга уринишлари манбалар ёрдамида танқидий кўриб чиқилиб, уларнинг генерал-губернаторликдаги аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга таъсири таҳлил қилинган.

Из истории внешнеполитической деятельности генерал-губернатора Туркестана во второй половине 60-х гг. XIX века

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Туркестанское генерал-губернаторство, фон Кауфман, внешняя политика, Восточный Туркестан, Кашгар, Якуббек, Семиречье, Ферганская долина.

В статье рассмотрены деятельность генерал-губернатора Туркестана во внешней политике во второй половине 60-х годов XIX века, в частности споры генерал-губернатора Туркестана с соседними областями по пограничному вопросу, активное вмешательство во внутренние дела, в статье рассмотрены среднеазиатские ханства и попытки повлиять на ситуацию в Восточном Туркестане. Также с помощью источников критически рассмотрены попытки Туркестанского генерал-губернаторства, было проанализировано установление дипломатических отношений с соседними странами в интересах империи, уклоняясь от своих полномочий, и их влияние на социально-экономические изменения населения на территории генерал-губернаторства.

Россия империяси жиддий тайёргарликдан сўнг 1860 йилдан Қўқон хонлиги худудларига ҳарбий ҳаракатларни бошлаб юборди. Қисқа давр ичида Тошкентгача бўлган ерлар босиб олиниши оқибатида 1867 йили Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил топди. Дарҳақиқат, ташкил этилган субъект империянинг навбатдаги оддий бир губернияси ҳисобланмаган. Албатта, қўшни давлатлар билан чегара ҳосил қилувчи ушбу маҳкама яқин орада ва келажакда стратегик мақсадларни амалга оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этиши табиий ҳол эди. Худди Кавказ ноиблигига берилган катта имтиёз ва ваколатлар янги генерал-губернаторликка ҳам берилиши кўзда тутилди. Шу жиҳатдан 1867 йили 14 августда Ташқи ишлар вазирлиги Осиё департаменти директори П.Н. Стремоухов номидан К.П. Кауфман номига махсус хат ва подшо ёрлиғи жўнатилади. Подшо ёрлиғи генерал-губернаторга “барча сиёсий, чегара ва савдо-сотиқ ишларини ҳал қилиш, қўшни мамлакатларда музокара олиб бориш ва трактатлар имзолаш, қарорлар учун шартларни келишиш масалаларида чекланмаган ваколатлар бериб, хонликлар ҳамда қўшни давлатлар билан мустақил равишда Россия империяси номидан дипломатик алоқалар олиб бориш имкониятини ҳам берганлиги маълум қилинади” [1. Б. 1]. Шу йилнинг ноябрь ойида Тошкентга етиб келган К.П. Кауфман империя ташқи сиёсати белгилаб берган устувор вазифаларни бажаришга киришади. Айтиш мумкинки, ташқи сиёсат масаласида унинг олдида муҳим муаммолар бор эди. Аввало, олиб

борилаётган босқинчилик урушларини муваффақиятли ниҳоясига етказиб, бу борада хонликлар билан бўлаётган вазиятни ўз фойдасига ҳал этиш бўлса, иккинчи томондан қўшни Шарқий Туркистон ва Афғонистон масаласида Англия ҳамда Хитой билан дипломатик урушларга тайёр туриш талаб этиларди. У агрессив сиёсат тарафдори бўлиб, 1867 йилгача қўлга киритилган ютуқларни тан олмаган ҳолда янада фаолликни хоҳлаган. Генерал кейинчалик ўз ҳисоботида бу тўғрисида қуйидагиларни ёзган эди: “1863–1867 йиллардаги муваффақиятлар – бу турғун ва ўз турғунлигига ўралган мамлакатнинг бутун сиёсий тизимини барбод қилган ҳолда рус давлати манфаатларидан келиб чиққан дастурларни амалга ошира олмади” [7. С. 5.]. Генерал ҳали Тошкентга етиб келмасидан унинг вазифасини бажариб турган Оренбург генерал-губернатори Крижановскийга Бухоро амири билан кейинги муносабатларни тартибга солувчи трактат тайёрлаш вазифаси топширилган. Крижановский фон Кауфман билан маслаҳатлашиб, дастлаб 10 та моддадан иборат трактат тайёрлайди. Бироқ К.П. Кауфман талаби билан яна қўшимча икки модда киритилган. Ушбу моддаларда рус савдогарларини барча амирлик шаҳарларида эркин ҳаракатланишини таъминлаш ва бундан кейин икки давлат ўртасидаги муносабатлар фақатгина Туркистон генерал-губернатори орқали амалга оширилиши белгилаб қўйилган эди. Трактат генерал Крижановский томонидан имзоланиб, Бухоро амири элчиси орқали бериб юборилган. Трактатдан ташқари элчига К.П. Кауфман томонидан Амирга ёзилган хат ҳамда унга подшо томонидан берилган ваколатлар тўғрисидаги ёрлиқ ҳам қўшиб жўнатилган [8. С. 16.]. Албатта, шартномада келтирилган талаблар Бухоро амирлиги томонидан қабул қилинмаган ва икки томон ҳам бўлажак урушга жиддий тайёргарлик кўради. 1867 йил 7 ноябрда Тошкентга етиб келган фон Кауфман ўз ваколатларига асосан ўша вақтда мустақил бўлган Қўқон хонлиги билан ҳам муносабатларни ўз фойдасига ҳал этиш борасида қатор ишларни амалга оширади. Шу асосда генерал-губернатор 1867 йил 14 ва 19 ноябрь кунларида Қўқон хони Худоёрхонга 2 та хат жўнатади. Шу йили 19 декабрда хоннинг элчиси Саримсоқ хўжа орқали савдо алоқалари тўғрисидаги шартномани юборади. Унда икки томонлама эркин савдони ривожлантириш, Қўқон ҳудудларида рус савдогарлари ва уларнинг товарлари учун карвонсаройларда қулай имкониятлар яратиб бериш ҳамда савдо божини 2,5 % қилиб белгилаш назарда тутилган эди [2. Б. 13]. Улар билан биргаликда полковник А.В. Шауфус бошчилигидаги элчилар ҳам Қўқонга жўнатади. Уларнинг вазифаси хонликдаги вазиятни ўрганиш баробарида ўзларига мақбул ҳолдаги шартномани хонга имзолатишдан иборат бўлган [9. Б. 103.]. Қўқон хонидан ташқари Хива хонига ҳам шу йилнинг 19 ноябрида фон Кауфман номидан шундай нома юборилади. Унда ёзилишича Россия империяси доимо тинчлик ва дўстлик тарафдори бўлганлиги, Қўқон ва Бухоро бундай йўл тутмаганлиги боис ўз ерларидан айрилгани таъкидланади. Генерал империя қўшинлари Марказий Осиёга уруш эмас, балки тинчлик истаб келганини даъво қилиб, рус қўшинининг Казалинскдан Сирдарёга қараб юришини у ерда яшовчи рус фуқаролигини қабул қилган қирғизларни қароқчилардан ҳимоялаш учун олиб келингани билан изоҳлайди [3. Б. 3]. Қўқон хонига рус элчилари таклиф этган шартнома хонликни империяга қарам қилиши табиий эди. Бироқ хон шартноманинг 2 та моддасини қисқартириш шарти билан 1868 йил январь ойида Саримсоқ Хўжани яна Тошкентга юборган. Шунингдек, хон ўз элчиларини подшо олдида юборишга рухсат сўраган [5. Б. 75]. Кауфман хоннинг

талабларини бажармайди ва ўз позициясида қолишини маълум қилади. Губернатор Петербургга элчиларни юбориш таклифига ҳам рад жавобини бериб, император қўшни давлатлар билан бўладиган ҳар қандай муносабатларни ҳал қилиш ваколатини унга берганлигини таъкидлаган [5. Б. 78]. Шундан сўнг бошқа йўл қолмаганини билган Худоёрхон 1868 йили февраль ойида шартномани имзолаб, Тошкентга жўнатади. Худоёрхон ўзининг Кауфманга ёзган хатида шартномадаги ҳамма шартларни тўла қабул қилганини ва уни сира ҳам иккиланмасдан бажаришлик билан, бундан кейин генерал-губернатор Кауфманни оқ подшо томонидан тайинланган вакил деб тан олишлигини билдирди ва ҳатто Қўқон хонлиги шаҳарларига ва у орқали Осиё давлатларига бориб-келиб, савдо қилувчиларга ҳам генералдан рухсат беришини сўради. Шунинг таъкидлаш лозимки, шу йилдан бошлаб савдогар Мирза Ҳаким хонлигининг Тошкентдаги элчиси лавозимида фаолият юргизган. 1868 йили октябрь ойида Мирза Ҳаким хон элчиси сифатида совға-саломлар билан император ҳузурига жўнатилади. Элчи ноябрь ойида Петербургга етиб борган [13. С. 37]. Элчилар подшо томонидан яхши кутиб олинади. Кўриниб турибдики, шундай алоқалар олиб бориш билан Қўқон хони ўз мамлакатини мустақамлаш чораларини кўрмаган.

Туркистон генерал-губернаторлигининг 1868 йилги ташқи сиёсатдаги асосий вазифаси Бухоро амирлиги билан бўлаётган муаммоларни ўз фойдасига ҳал этишдан иборат бўлган. Чунки бу вақтга келиб губернаторлик турли жойларда фаолият олиб борган жосуслари томонидан керакли маълумотларни йиғишга улгурган эди. Жумладан, Шарқий Туркистондаги агентлар Ёқуббек давлати ва Афғонистондаги мусулмонлар билан Англия ва Туркия ҳомийлигида катта иттифоқни шакллантириш ниятида эканлигини хабар қилган. Умуман олганда, Бухоро амири ҳам икки ўртада уруш муқаррарлигини билиб ўзига иттифоқчи қидириш пайида бўлган. Юқорида таъкидланганидек, Кауфман томонидан Бухоро амирига таклиф этилган шартномани тасдиқлашга оид музокаралар 1868 йилнинг апрелига қадар давом этади ва икки томон учун ҳам ҳеч қандай самара бермади. Албатта, бу жиҳат Россия империяси учун жуда қўл келади. Мазкур шароитда амир Музаффар Хива ва Қўқон хонликларига қарши курашга ёрдамлашишларини сўраб мурожаат қилади. Улардан жавоб бўлмагач, амир ҳатто Англиянинг Ҳиндистондаги ноиби Лорд Лоуренс ҳузурига элчи юбориб, Россия тажовузига қарши мадад беришини сўраган. Бу сўров ҳам самарасиз тугалланди [10. Р. 56]. Уруш натижаси барчага маълум, энг муҳими бу ерда генерал-губернатор ўз ваколатлари доирасидан четга чиқиб, ўша вақтдаги ҳалқаро ҳамжамят фикрлари билан ҳам ҳисоблашмасдан фойдали сулҳ шартномасини қўлга киритди. 1868 йил 28 июндан бош штаб офицери Шауфус бошчилигидаги гуруҳ амирлик ва Зарафшон округи ўртасидаги чегара чизиқларини аниқлаш ва ўрнатиш борасидаги ишларни бошлаб юборади [3. Б. 11]. Бухоро амирлиги Россиянинг қарам вассал давлатига айланди.

Генерал-губернаторлик 1869 йили Бухоро амирлиги ва Қўқон ўртасидаги можароларга ҳам фаол аралашади. Бунга Бухоро амирлиги томонидан вақтинча мустақил бўлиб турган Қўлоб беклигининг босиб олиниши ва уни қўллаб-қувватлаган Қоратегин беклиги устига юриш қилиши сабаб бўлади. Ўша вақтлар Қоратегин Қўқон хонлигига бўйсунар эди. Қоратегин беги Шералибий Худоёрхон ҳузурига қочади. Ўз навбатида Худоёрхон амир устидан генерал-губернаторга шикоят қилади. Кауфман Бухоро амирига хат йўллаб, унда Қўқон хонлиги мана уч йилдирки биз билан дўстлик алоқаларида бўлиб, тузилган шартномага амал

қилиб келмоқда. Шу жиҳатдан Қоратегинни ўз эгасига қайтаришингизни тавсия қиламан, деб уқтирган [8. Б. 25.]. Бухоро амири ҳам губернаторга жавоб хати йўллаб, Қоратегинни қайтариб беришимиз халқ олдида бизнинг обрўйимизни туширади. Хатто, Худоёрхонни қайтадан тахтга ўтказган вақтимизда ҳам Қоратегин бизнинг мулкимиз бўлган эди, деб маълум қилади [5. Б. 74]. Қўқонда турган Шералибий буни кутмасдан ўз тарафдорлари билан йўлга отланади. Бироқ мағлубиятга учраб, асир олинади. Вазиятни юмшатиш ва 2 та хонни келиштириш учун бир вақтлар қўқонликлар томонидан асир олиниб, Қўқонда тутқунликда яшаётган у ернинг олдинги ҳақиқий ҳукмдорларидан бўлган Музаффар-Шоҳ ҳоким этилади [5. Б. 85]. Кейинчалик К.П. Кауфман Қоратегин можароси хусусида Осиё департаменти бошлиғи П.Стремуховга алоҳида рапорт жўнатган.

Россия империяси томонидан хонликлар ҳудуди аста-секин бўйсундирилгач, губерния ҳудуди Эрон, Хитой, Афғонистон ва Шарқий Туркистонда Ёқуббек давлати билан ўзаро чегараларга эга бўлди. Бу эса келгусида узоқ тортишувларга сабаб бўлувчи низоларни келтириб чиқарди. Туркистон генерал-губернаторлиги таркибидаги Еттисув вилояти ҳудудлари Хитой давлати билан чегарадош бўлганлиги боис XIX асрнинг 60-йиллари бошида Или водийсида ҳам нотинч вазият юзага келади. Манжурлар сиёсатидан норози бўлган мусулмон аҳоли хитойликларга қарши умумий кураш бошлайди. 1864 йилнинг июлида Урумчида дунганлар сентябрда уйғурлар томонидан Ғулжада Цин сулоласига қарши қўзғолон бошланиб кетади. Натижада дастлаб Урумчида Доут-халфа раҳбарлигида дунган хонлиги вужудга келади. Бу хонлик 1870 йилга қадар, яъни Ёқуббек босиб олгунча мустақил бўлган. 1867 йилнинг май ойида Или водийсида уйғурларнинг таранчи султонлиги вужудга келиши билан империя ҳудудлари чегараларида янги хавф туғилди [12. Б. 45]. Айниқса, таранчи (уйғур) султони Алихон тўра (Абил ўғли) Ғулжани тўлиқ эгаллаб, Ёқуббек билан иттифоқчи бўлишга ҳаракат қилмоқда эди. Шу жиҳатдан 1867 йил октябрда Еттисув вилоятига ташриф буюрган К.П.Кауфман вазиятни чуқур ўрганишга киришди. Унгача ҳам бу ҳудудларга тезроқ рус аскарини киритиш тарафдорлари кўп бўлиб, бу ҳолатни улар чегарадаги аҳволнинг ёмонлашуви ҳамда Хитой билан олиб борилаётган савдо-сотиқнинг пасайиши билан изоҳлашган [15. Б. 95]. Ўз ўрнида янги губернатор бу ерда Цин империяси чоралар кўрмаса, унда ташаббусни ўз қўлимизга олишимиз зарур [11. С. 68], деган хулосага келади. 1868 йил май ойида Верний шаҳрида Қошғардаги Ёқуббекни Или водийсига нисбатан душманлик кайфиятида эканлигини тасдиқловчи миш-мишлар тарқалади. Еттисув вилояти маъмурияти турли манбалар орқали уйғурлар султони билан Ёқуббек ўртасида турли даражадаги ўзаро маълумот алмашувлари ва бир неча бор музокаралар олиб борилаётганлигини аниқлайди [15. С. 102]. Шу билан бирга, Хитойга тегишли ҳудудларда ҳокимият ўз ишини бажаролмаслиги оқибатида ҳукуматга бўйсунмайдиган кучлар кўпайиб кетади. Уларнинг Туркистон генерал-губернаторлиги ерларига босқинчилиги сони ортиб боради. Жумладан, Еттисув вилояти ҳарбий губернатори Колпаковскийнинг Кауфманга жўнатган рапортида 1869 йил 18 июлдан 19 июлга ўтар кечаси Борахузир волостида Хитой томонидан барантаги қабиласи вакиллари бостириб кириб 800 бош отни ҳайдаб кетишганлигини маълум қилади [19]. Генерал кейинги рапортларининг бирида “Еттишаҳар ҳокими Ёқуббекни Таранчи султони Абил-ўғли (Ғулжа ҳокими

1865–1871 йилгача – Д.У.) билан ўзаро яқинлигининг кучайиб бориши Еттисув чегараларига жиддий хавф солмоқда. Улар томонидан ҳар куни чегараларни бузиб кириш ҳолати юз бермоқда... Рус ҳукумати бундай тартибсизликларга бепарво бўлиши минтақада унинг сиёсий обрўси кескин тушиб кетишига олиб келади”, – деган фикрларни баён қилади [4. С. 87].

XIX аср бошларида Цин империяси ва Қўқон хонлиги ўртасидаги курашлар натижасида Қошғарда ҳам вазият ёмонлашади. Хитойликларнинг маҳаллий аҳолига кўрсатган зулми тез-тез қўзғолонлар ва турли сиёсий чиқишларга сабаб бўлади. XIX асрнинг иккинчи ярмида Цин империясининг кучсизланиши оқибатида Қошғарнинг мустақиллиги учун курашлар авж олади. Дастлабки йирик қўзғолон 1864 йили Куча шаҳрида бошланади. Қисқа вақт ичида Шарқий Туркистоннинг Оқсув, Қошғар, Ёркент, Хўтан каби йирик шаҳарларини қамраб олади. Қошғарда ҳокимликни қўлга олган қирғизлар йўлбошчиси Содикбек шу йили Қўқон хонлигидан келиб чиқиши Шарқий Туркистонлик бўлган хўжалар авлодидан одам юборишини сўрайди. 1864 йил декабрда Бузрукхўжа ўз аъёнлари билан Тошкентдан Қошғарга жўнайди. Албатта, улар орасида келиб чиқиши пскентлик савдогарнинг ўғли бўлган саркарда Ёқуббек ҳам бўлган [12. Б. 87]. Тез орада Бузрукхўжа ушбу минтақани эгаллаш ва мустақил давлат тузиш учун ўз ҳарбий фаолиятини бошлади. Бироқ унда бундай лаёқат бўлмагани боис Ёқуббек курашларга ўзи раҳбарлик қилади. 1867 йилнинг ёзига келиб, Қошғар ҳудуди хитойликлардан озод қилинди [14. С. 39]. Янги тузилган давлат дастлаб Олтишаҳар (Олтишар) кейинчалик Турфон шаҳрининг қўшиб олиниши билан Еттишаҳар ёки Еттишар деб номланди. Муҳаммад Ёқуббек машҳур саркарда бўлиши билан бирга моҳир сиёсатчи ва уста дипломат ҳам бўлган. У минтақада тинчлик ва тартиб интизом ўрната олди. Ўз навбатида ушбу давлатни бир томондан Англия ва Туркия, иккинчи томондан Россия империяси ўз таъсир доирасига киритиш ҳаракатида бўлдилар. Шарқий Туркистоннинг геосиёсий ўрнини чуқур таҳлил этган К.П.Кауфман подшога тайёрлаган ҳисоботида бу ҳақда аниқ ва тушунарли қилиб маълумот беради. У, хусусан, Англия бу ҳудудга нима учун қизиқиш билдирганини қуйидагича изоҳлайди:” ... Қошғар орқали ягона йўл уларни бизнинг сарҳадларга олиб чиқади. Уларнинг мақсади савдо эмас, балки сиёсий мақсадлардан иборат” [14. Р. 67]. Таъкидлаш лозимки, генерал-губернатор жосуслари томонидан Ёқуббек тўғрисида, унинг давлат бошқаруви ва чегарадаги аҳвол хусусида кўплаб маълумотлар етказиб турилган. Шу жиҳатдан 1867 йили Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил топгач, К.П.Кауфман қўшни давлатлар, жумладан, Еттишаҳар давлати раҳбарига ҳам хат ёзиб, дипломатик алоқалар ўрнатиш тарафдори эканлигини маълум қилади. Бироқ Ёқуббекни Бухоро амирлиги билан бўлган муносабатларини сезиб, Кауфман чегара ҳисобланган Норин постини мустаҳкамлашни буюради. 1867 йилнинг ёзида полковник В.Полторацкий юборган вакилни қабул қилиб, икки давлат ўртасидаги савдо алоқаларини йўлга қўйиш таклифини қўллаб-қувватлайди. Тез орада Верний шаҳрига Бадавлат ўзининг шахсий муншийси Тўра Охунни жўнатган [13. С. 35]. В. Полторацкийнинг ушбу учрашув тўғрисида юборган рапортида таъкидланишича, Ёқуббек томони руслар учун Қошғарда карвонсарой очишга, ҳатто хавфсизликни таъминлаш мақсадида рус карвонларини отлиқлар билан кузатиб, манзилга беҳатар етказишни ҳам ўз зиммасига олади [13. С. 35].

Бироқ рус томони билдирган жавобдан Ёқуббекни кўнгли тўлмаган. Шундай бўлса-да, 1868 йили Тошкентга энди генерал-губернатор Кауфман ҳузурига элчи Шоди Мирзони жўнатади. Бундан кўзланган мақсад Россия томонидан Ёттишаҳар давлатини мустақил давлат сифатида тан олинишига эришишдан иборат бўлган [13. С. 36]. Манбаларнинг қайд этишича, 1860 йиллар охирида икки томон ўртасидаги алоқалар яхши бўлмаган. Чунки ўртада аниқ бир келишув бўлмагани боис, савдо-сотиқ ва бошқа соҳаларда доимо келишмовчиликлар бўлиб турган. Масалан, 1868 йили рус савдогари Хлудов хат ва совғалар жўнатиб, Ёқуббекдан Қошғарга савдо карвони билан ўтишга рухсат сўрайди. Бадавлат совғаларни қабул қилмайди ва савдогарга унинг ҳудудига ўтишига ҳам рад жавобини берган [14. Р. 39]. Ўша вақтдаги Норин чегара пости бошлиғи полковник Раевский генерал-губернаторга ёзган рапортида Ёқуббек кўшинлари ҳужум қилгудек бўлса, бизнинг ҳатти-ҳаракатларимиз қандай бўлиши керак, деган савол қўяди. Шунда аввало, улар билан дўстлик алоқаларини мустаҳкамланглар. Мабодо, қуролли ҳужум бошланса, қурол билан уларни бизнинг чегаралардан ҳайдаб чиқариш зарур. Бироқ уларнинг ҳудудига бостириб кирманглар, деган жавоб берилган [16. Р. 28]. Архив маълумотларига кўра 1869 йили Ёқуббек Туркистон генерал-губернаторига хат йўллаб, ўзаро чегараларни аниқлаб олишни таклиф этади. Ўз навбатида Кауфман мазкур масала 1860 йилги Пекин трактатига асосан ҳал бўлган, деб рад жавобини беради [16. Р. 29]. Хулоса қилиб айтганда Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил топган кунданоқ ўзига берилган ваколатлардан ҳам четга чиқиб, империя ташқи сиёсатида фаол роль ўйнай бошлаган. Бу эса келгусида қатор муаммоларни келтириб чиқарган эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўз МА, 1-Фонд, 34-рўйхат, 4-иш, 1-варақ.
2. Ўз МА, 1-фонд, 34-рўйхат, 9-иш, 13-варақ.
3. Ўз МА, 1-фонд, 34-рўйхат, 13-иш, 3-варақ.
4. Ўз МА, 715-фонд, 1 -рўйхат, 37-иш, 171-варақ.
5. Ўз МА, 1396-фонд, 2-рўйхат, 44-иш, 75-варақ.
6. Исиев Д.А. Уйгурское государство Йэйтишар (1864–1877). – Москва, 1981. – С. 16.
7. Проект всеподданнейшего отчета генерал-адъютанта К.П.Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867-25 марта 1881 гг. – СПб, 1885. – С. 5.
8. Тереньев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. СПб. – 1875.– С. 16–17.
9. Топилдиев Н. Қўқон хонлигининг Россия билан дипломатик алоқалари тарихидан. – Тошкент.: Фан, 2007. – Б. 103.
10. Khaynazarov B., 2021. Trade Issues In Central Asia In The Anglo-Russian Competition Of The XIX Century. The American Journal of Social Science and Education Innovations.
11. Khaynazarov B., & Turekulova Z., 2021. From the history of the agreements between the russian and chinese empires on the issue of east turkestan in the xix century. current research journal of history (2767-472X), 2(11), 32–38.
12. Хайназаров Б., 2021. Ўзбекистон уйғурлари диаспораси тарихи (1925–2012 йй. Scienceweb academic papers collection. 2018/1/1, 15.

13. Ураков Д.Ж., 2005. Ураков Д.Ж. Официальный отчет российской администрации в Туркестане как исторический источник (конец XIX – начало XX вв.): Автореферат диссертации на соискание ученой степени, 46.

14. Urakov D.J., 2017. From history of the shaping Center Asia borders to Russian empire (“Pamir’s question”). European applied sciences, 1, 37.

15. Ураков Д.Ж., 2015. Из истории внешнеполитической деятельности Туркестанского генерал-губернаторства в сопредельных ханствах “Кульджинский вопрос”. Материалы сборника международной научно-практической конференции, 14.

16. Urakov D.J., 2016. English-Russian Agreement on Afghanistan. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR).